

1. Максимова О.О. Толерантне ставлення вихователя ЗДО до вихованців / О.О. Максимова // Професійна підготовка спеціалістів в умовах неперервного образования: андрагогічний погляд: Матеріали Міжнародної наукової конференції / Silvia Lukacova, Oksana Samoilenko (eds.). – С. 171 – 179. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Lukacova3>.

e-mail: helen.maks23@ukr.net

ТОЛЕРАНТНЕ СТАВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ ЗДО ДО ВИХОВАНЦІВ

TOLERANT ATTITUDE TO EDUCATORS

Максимова Олена

кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського державного
університету імені І.Я. Франка

Анотація: У статті піднімається проблема толерантного ставлення вихователя до дітей дошкільного віку. Розглядається семантика поняття «толерантність» згідно історичної епохи, основні позиції педагогіки толерантності. Розкривається структура особистості толерантного вихователя, у якій ми виділяємо когнітивний, емоційно-мотиваційний, оцінно-ціннісний, поведінковий компоненти, які знаходяться у тісному взаємозв'язку.

Annotation: The article raises the problem of the tolerant attitude of the educator to preschool children. The semantics of the concept of "tolerance" according to the historical period, the main positions of pedagogy of tolerance are considered. The structure of the personality of a tolerant educator is revealed, in which we distinguish cognitive, emotional and motivational, evaluative-value, behavioral components, which are in close interconnection.

Ключові слова: толерантність, педагогіка толерантності, толерантний вихователь, структура особистості толерантного вихователя.

Key words: tolerance, pedagogy of tolerance, tolerant teacher, personality structure of tolerant educator.

Моральність у нашому суспільстві є основою дотримання неписаних законів безконфліктного співіснування його мешканців. Однією з моральних категорій, завдяки якій люди знаходять порозуміння, уникають воєн, кровопролиття, розв'язують проблеми мирним шляхом, є толерантність. Ця якість, як і будь-яка інша моральна риса, виховується суспільством поступово змалечку. Варто зауважити і нагадати, що одним з найбільш дієвих методів виховання є особистий приклад. Діти копіюють дорослих, не аналізуючи їх поведінку. Тому природно, що толерантну дитячу особистість може виховати тільки той наставник, який сам володіє даною якістю. Увагу на даній проблемі акцентують такі документи ООН, як «Загальна Декларація прав людини», «Конвенція про права дитини», «Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань», Декларація принципів толерантності.

Недаремно у вимогах до професії вихователя однією з найвагоміших є моральні якості. На сьогоднішній день ми нерідко спостерігаємо протиріччя між реаліями життя і ідеальним вихователем (якого змальовує професіограма і його посадові обов'язки), які проявляються у вигляді агресивної поведінки вихователя щодо дітей. Наприклад, вихователь повинен завжди бути стриманим, виваженим, не кричати і не зачіпати дітей. Однак переповненість груп ЗДО, низька оплата праці не найкращим чином впливають на психічний стан вихователів. І вони вважають за можливе зриватися на дітях. Не так вже й рідко, на жаль, громадськість чує про голосні скандали, коли вихователь, застосовуючи до дитини силу, щось їй ламає. Нерідкими є і такі випадки, коли на посаду вихователя влаштовуються особистості, які зовсім не мають педагогічного хисту і не люблять дітей. Такі факти дошкілля не можуть залишатися поза увагою педагогічної думки, що й спричинило окреслення теми нашої статті.

Аналізуючи доробок вчених щодо проблематики толерантності, відмітимо, що її історичний контекст відображено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців (П. Бейль, І. Вишенський, Ф.-М. Вольтер, К.-

А. Гельвецій, І. Гізель, М. Грушевський, М. Драгоманов, В. Липинський, Дж. Локк, Дж. Мілль, Ш.-Л. де Монтеск'є, Т. Мор). Теоретико-методологічному обґрунтуванню поняття «толерантність» присвячені дослідження філософів (Л. Буєва, О. Грива, Ю. Іщенко, Є. Касьянова, М. Конш, О. Садохін, Л. Скворцов, В. Соловійов, А. Шопенгауер), політологів та правознавців (М. Гаджимірзаєв, М. Гулієв, Є. Маркова, М. Монастирська, О. Стогова, Г. Олінченко, В. Ханстантинов), етнополітологів та етнографів (К. Леві-Стросс, Г. Рамазан), соціологів (Є. Головаха, Л. Дробіжева, Л. Завірюха, Р. Інглхарт, В. Лекторський, М. Шимановський), психологів (О. Асмолов, І. Бех, Н. Буравльова, Г. Бюзелева, Г. Олпорт, Е. Фром, Г. Шелемова), педагогів (О. Безкоровайна, Б. Гершунський, В. Глебкін, Є. Зеленов, Е. Музенітова, Є. Степанов). Сучасні науковці визначають толерантність як певну життєву філософію (О. Грива, В. Лекторський), як категорію відносин (С. Бондирєва, Є. Касьянова, Д. Колесов, В. Маралов, В. Сітаров), як правовий принцип (М. Мchedlov, М. Сичова, Н. Шилборд), як толерантну свідомість (О. Асмолов, О. Кондаков, О. Насиновська), як пізнавальну стратегію (А. Коржуєв, В. Попов), як особистісну рису (О. Клепцова, М. Климова, Г. Солдатова, В. Чернявська).

У багатьох роботах розкриваються шляхи формування толерантності у підростаючого покоління (Л. Байбородова, О. Грива, М. Ковальчук, М. Рожков, Г. Тараненко, О. Троїцька). Формування толерантності у майбутніх спеціалістів дослідили Л. Безотечество, С. Крук, А. Маркарян, Л. Слобожанка, В. Чернявська. Однак ми не знайшли робіт, які б піднімали питання толерантного ставлення вихователя до своїх підопічних.

Тому метою нашої статті є висвітлення сутності толерантності як особистісної риси вихователя ЗДО та розкриття структури особистості толерантного вихователя.

Щоб зрозуміти багатозначність досліджуваного поняття, зануримося трішки в історію його виникнення. У 16-17 столітті, коли переважаючим

типом світогляду був релігійний, війни на фоні фанатичної непримиренності між католиками і протестантами винищували населення різних країн. Як метод протиборства цьому явищу і виникає ідея толерантності, набуваючи широкого розповсюдження. І хоча її паростки мали місце ще в античному світі, і терпимість та терплячість пропагувались як основні добродієвості у вченнях стародавніх мислителів (Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Луцій Анней Сенека, Марк Аврелій, Тертуліан), широке розповсюдження вона отримує саме в епоху Відродження з метою досягти «золотої середини» між непримиренними релігійними позиціями.

Пройшовши довгий шлях крізь століття, поняття «толерантність» суттєво поміняло своє значення. Фраза Марка Аврелія, на наш погляд, досить повно передає змістове наповнення даної дефініції у стародавньому світі: гідність людини полягає у тому, щоб любити тих, хто її ображає. Тобто однією з найбільших чеснот вважалась терпимість, поміркованість, які й виступають змістовим еквівалентом толерантності. Епоха Середньовіччя змінює його на смиренність, яка породжувалась страхом перед потойбіччям, тобто була наслідком не розвитку особистості, а результатом негативних переживань. Епоха Відродження, яка відзначалась оптимістичним ставленням до життя, породжує власне поняття «толерантність» як загальнолюдську цінність і надає їй значення етично-морального виміру. Зокрема, автор відомих світу «Листів про толерантність» Дж. Локк виказує думку, що толерантність пов'язана з обмеженням насильства над людиною, насамперед, з боку церкви та держави. Наш співвітчизник Г. Сковорода, пізнаючи мудрість світу завдяки мандрям і бачачи відсутність гармонії у суспільстві, розумів толерантність як гармонію в багатоманітності. Мислитель відзначав, що не все неправильне, що незрозуміле, а тому не треба виявляти ворожнечу до інакшості. Поступове збагачення дефініції «толерантність» новим змістом, деталізація призводять до сучасного її розуміння як уміння побачити іншого, зрозуміти і прийняти його відмінність, бути ввічливим і миролюбним.

Таким чином, «толерантність» і «терпимість» перестають бути тотожними поняттями. Елемент насилля над собою, притаманний терпимості, оскільки людина змушена переборювати себе і, зібравши «волю в кулак», стерпіти те, що їй нав'язують, відсутній у сучасному змістовому наповненні дефініції «толерантність», яка передбачає готовність сприймати переконання і поведінку, вірування, світоглядні позиції, традиції тощо, які відрізняються від власних; і необхідності приставати на них немає. Існує тільки потреба визнавати право на їх існування і вміння не відчувати ненависті до інакомислячої особистості. Якщо людина готова до сприйняття точки зору іншого, що відрізняється від її власної, розуміючи, що інша думка має еквівалентне право на існування, то це відбувається безвідносно до руйнації її особистості. В такому випадку «залишаються цілі і вовки, і вівці».

Французький філософ М. Конш висловив думку, що толерантним можна вважати суспільство, у якому панує інтелектуальна свобода і абсолютна терпимість до будь-якої думки. Толерантність – «це взаємна свобода, яку люди використовують, щоб вірити і говорити те, що їм здається істиною, таким чином, що вислів кожним своїх вірувань і думок не несе ніякого насильства» (Конш 1993, с. 77). Це мистецтво жити в соціумі, кожен член якого індивідуальний, відмінний від іншого, приймаючи цю різноплановість. Це шлях до недопущення і розв'язання конфліктів, мистецтво як міжособистісного, так і в цілому цивілізаційного компромісу. Толерантність передбачає повагу людської гідності і недопущення сприйняття людини в якості засобу. Поступово з категорії якості особистості вона перетворюється в напрям морального і духовного розвитку світу і кожної країни.

Рівень розвитку толерантності окремої особистості, групової спільноти, країни в цілому свідчить про ступінь їх духовного та інтелектуального розвитку. Змістове поле толерантності розширюють думки вчених А. Суслова і Д.Поносова, які виокремлюють такі особливості філософського підходу до її розуміння:

1. Філософія толерантності має тісний зв'язок з філософією автономності індивіда від суспільства, його суб'єктивного розвитку, визнання цінності його позитивних і негативних якостей. Ідея толерантності полягає у відмові від силової позиції, оскільки «переробити» людину, яка є творцем власного життя – це марна справа, а натомість передбачає опору на позитивні сторони партнера для продовження діалогу.

2. Толерантність та інтолерантність – це два взаємообернених поняття. Людина буде чинити так чи інакше в залежності від ситуації і мотивів. Однозначно бути завжди, в будь-яких умовах толерантною або інтолерантною, вона не може. Тому прийняття цінності іншої людини, яка є не засобом, а ціллю – це закон.

3. Толерантність переплітається з філософією синергетики, згідно з якою кожна людина – відносно незалежний елемент у складній системі соціальних взаємин. Особистість впливає на систему, а остання на неї. Успішний розвиток людини напряду залежить від її готовності організувати навколо себе позитивний простір і реалізувати свої потенції. Толерантність та інтолерантність – це два взаємовиключні поняття: чим більше особистість толерантна, тим менше вона інтолерантна, і навпаки (А. Суслов, Д. Поносов, 2006).

Толерантність, згідно її тлумачення статтею 1 «Декларації принципів толерантності» (затверджена на конференції ЮНЕСКО від 16.11 1995), передбачає відмову від догматизму та від абсолютизації істин. Разом з тим вона вимагає активної позиції особистості, а не пасивно-терпимого ставлення до навколишніх подій, які є антисоціальними з точки зору закону або моралі. Тобто вчинки і поведінка, що порушують загальнолюдську мораль, не повинні сприйматись толерантно.

Звертаючись до педагогічної семантики «толерантності», згадаємо працю «На шляху до толерантної свідомості» за редакцією О. Асмолова та її розділ «Толерантність і проблема розуміння», написаний педагогічною групою під керівництвом талановитого педагога В. Глебкіна. В ній

вказується на головну установку толерантної свідомості, що полягає у сприйнятті себе самого як недосконалої істоти, яка є відкритою для досвіду іншого, що є одним з базових концептів усвідомлення власної цілісності. Оскільки авторитаризм в освітньому процесі не притаманний нашому сьогоденню і залишився у минулому столітті, а процес виховання передбачає взаємодію вихователя з вихованцем, суб'єкт-суб'єктні взаємини, а не тоталітарний вплив, то від вихователя вимагається прояв толерантності до дитини, вміння дозволити виявляти їй свободу в розумних межах і демонструвати індивідуальне мислення, мати власну позицію і не боятись її оприлюднювати.

Педагогіка толерантності закликає до:

- розвитку навичок спостережливості і самопізнання, вміння здійснювати самоаналіз;
- формування навичок ведення внутрішнього діалогу (з самим собою);
- розвитку умінь пізнавати і розуміти інших, піддавати аналізу ситуації, події, що відбуваються у класі, сім'ї;
- розвитку умінь слухати і чути;
- формування емпатії, рефлексії, ідентифікації, що є професійно значущими якостями для толерантного педагога, які допомагають досягти компромісу і порозуміння;
- розвитку емоційної стійкості у стресових та складних ситуаціях;
- оволодіння способами саморегуляції і реагування на агресію дітей.

Вчені Г. Бюзелева, Г. Шелемова у якості основних принципів толерантності виділяють наступні: принцип довірчого співробітництва – встановлення відносин взаєморозуміння і взаємної вимогливості; принцип екології взаємин – забезпечення сприятливого соціально-психологічного клімату як основи формування толерантного простору; принцип правознавства – формування почуття власної гідності, самоповаги, поваги до оточуючих людей, народів, їх соціального статусу, національності, раси, культури, релігії; принцип синергізму - забезпечує розвиток особистості,

будучи джерелом і рушійною силою цього розвитку; принцип творчості, що забезпечує реалізацію варіативних підходів до встановлення толерантних відносин та аналізу ситуацій взаємодії (Г. Бюзелева, Г. Шелемова 2003).

Розглядаючи толерантність у педагогічному контексті, варто звернутися і до таких понять, як визнання, прийняття і розуміння дитини. Позиція визнання передбачає ставлення до вихованця як до самоцінної особистості, яка має право на власні бажання, інтереси, цінності, емоції, настрої, мотиви, думки, вірування тощо. Прийняття означає позитивне ставлення до таких особливостей, бачення цілісності дитячої фігури, з її позитивними і негативними сторонами. Розуміння – це вміння очима дитини подивитися на ситуацію, зрозуміти мотив її вчинку, поведінки, причину емоційного стану, не даючи їм оцінки.

У дисертаційному дослідженні М. Андрєєва толерантність педагога розглядається як «заснована на ціннісних і гуманістичних орієнтаціях професійна здатність зрозуміти, визнати й прийняти суб'єктів педагогічного процесу ... такими, якими вони є, – носіями інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки, суб'єктного досвіду, встановлювати відносини співробітництва в процесі взаємодії із суб'єктами, аналізувати й критично оцінювати суб'єктний досвід і поведінку. Розуміння є здатністю дивитися на світ очима іншого суб'єкта; визнання – здатність бачити в ньому носія інших цінностей, поглядів, образу життя, усвідомлення його права бути інакшим; прийняття – позитивне ставлення до нього як іншого» (М. Андрєєв 2009, с. 6).

Аналіз психолого-педагогічної літератури, сутності дефініції «толерантність», опора на структуру особистості людини у психології дозволили синтезувати особливості змістового наповнення компонентів структури толерантної особистості вихователя ЗДО, яка складається з цілого ряду емоційних, ціннісно-мотиваційних, світоглядних, мисленнєвих особливостей і виявляється у поведінці. Відповідно у її структурі ми виділяємо когнітивний, емоційно-мотиваційний, оцінно-ціннісний,

поведінковий компоненти. Зупинимось на них детальніше.

Когнітивний компонент передбачає поінформованість про психологічні і фізіологічні особливості дітей дошкільного віку, глибокі знання з педагогіки, особливо щодо інструментарію педагога, знання про правила і принципи взаємодії з вихованцями, усвідомлення прав дитини, полівимірність нашого суспільства, свого місця у соціальному середовищі, знання про толерантність, її цінність в історії людства і в історії становлення кожної дитячої особистості. Сюди включаємо і знання вихователем себе. Спираючись на думку Г. Олпорта, зауважимо, що толерантні люди мають адекватні знання про себе, віддаючи належне не лише своїм перевагам, але і усвідомлюючи вади. Адже такий стан речей дозволяє з розумінням ставитись і до вад іншого (розуміючи, що ніхто з нас не ідеальний). Вважаємо, що визначальним у толерантному ставленні до дітей є ідентифікація, що допомагає зрозуміти стан і поведінку дитини.

В емоційно-мотиваційному компоненті особливу увагу акцентуємо на емоційній стабільності, завдяки чому вихователь у різних ситуаціях виявляє уміння спокійно і врівноважено реагувати на події чи вчинки підопічних. Спокій є вищою рівновагою всіх почуттів. Це стан, який заснований на гармонії нашої душі. Спокій породжує стриманість, уміння діяти не імпульсивно, а свідомо оцінивши ситуацію, думку іншого. На таке почуття, як захищеність, вказав у толерантних людей Г.Олпорт. Толерантна особистість відчуває себе у безпеці, тому не намагається шляхом агресії, нападу, заперечення захищатися від інших, на відміну від інтолерантної.

Також великого значення надаємо почуттєвій гамі, яка виникає при встановленні спілкування чи взаємодії з дітьми. Справжній професіонал, який любить дітей і свою роботу, зацікавлений вихованцями, виявляє інтерес до їх почуттів і особистісного життя, отримує задоволення від комунікації з ними, виявляє повагу та емпатійність. Діти дуже тонко відчувають, наскільки ними цікавляться і які почуття щодо них переживають. На жаль, нерідко вихователі «загартовуються» своєю роботою і вже не здатні відчувати

жалості до дитини, коли їй погано чи боляче, або співпереживати з приводу її невдачі, порадіти разом з якоюсь дрібнички в очах дорослої людини, однак важливої для малечі, чи просо розділити гарний настрій. Толерантність – це насамперед повага себе. Адже це означає, що ми готові вислухати і зрозуміти іншого, почути і дізнатися про щось нове, збагатити таким чином свій світогляд, це значить, що ми не стоїмо на місці, що ми не зациклені на колі своїх проблем і власного бачення Всесвіту, що ми живі і прямуємо по висхідній. Почуття гідності трансформується з себе на дітей, прямим наслідком чого є визнання прав дитини і встановлення з нею суб'єкт-суб'єктних взаємин.

В основі мотивації толерантності лежать гуманні мотиви, які породжують позитивне ставлення до людей, визнання їх прав, свобод, самоцінності, а також інтерес до дитячої особистості.

Оцінно-ціннісний компонент толерантної особистості вихователя передбачає ставлення до людини як до найвищої цінності, визнання гідності кожного вихованця, а також уміння об'єктивно оцінювати не тільки вчинки інших, поведінку, а й свої, справедливо ставитись до дітей. Система цінностей визначає світоглядну позицію людини і, відповідно, вчинки, поведінку в цілому. Оточуючий світ сприймається індивідом не лише через призму знань, які включають певні поняття, теорії, факти, закони, а й опосередковується власним ставленням до всього. Загалом цінності виступають ядром в структурі особистості, оскільки акумулюють у собі інтереси, потреби, переживання і почуття людини, пристрасті, спрямовують поведінку і вчинки людини. Цінності – це матеріальні та ідеальні предмети, значимі для певного суб'єкта з позиції задоволення його потреб, бажань, інтересів. Породжені ними ціннісні орієнтації - установки на цінності матеріальної і духовної культури. Вихователь, як ідеал, на якого рівняється дитина, і якому суспільство і батьки її довірили, повинен сповідувати загальнолюдські цінності, серед них цінність життя людини, правдивість, справедливість, добро, істина, краса, сенс життя, свобода, мир, природа. Цінність кожної дитини полягає тому, що вона є унікальною, зі своїми здібностями і талантами, обдаруваннями та задатками,

закладеними в неї від народження; в цьому і є причина розвитку світу в цілому.

Оцінюючи поведінку, вчинки, продукти діяльності дитини, вихователь повинен, насамперед, виходити з позиції, що головна цінність – це дитина, її життя і здоров'я. І оцінку давати не особистості загалом, а її сьогоденним діям, які можна поправити і покращити.

Поведінковий компонент передбачає втілення у практику моральних еталонів поведінки у системі «дорослий – дитина», «вихователь – дитина». Толерантний вихователь вміє вислухати і сприйняти позицію дитини, не вступати у конфлікт з нею, надавати допомогу, має певні здібності та вміння організовувати власну професійну діяльність на основі розуміння, визнання і прийняття дитини як учасника освітнього процесу у всій різноманітності її особистісних і соціальних відмінностей. Це також і здатність виявляти повагу до дітей та турботу про них.

Таким чином, толерантність варто розглядати не тільки як якість, але і як систему внутрішніх ресурсів особистості, які відображають готовність і здатність вихователя позитивно та об'єктивно розв'язувати складні задачі взаємодії з собою та з дітьми. Толерантність віддзеркалює інтуїтивне сприйняття єдності людства, взаємозалежності всіх від кожного і навпаки, і складається з поваги прав іншого (хай навіть це і маленька дитина), в тому числі права бути іншим, а також в утриманні від скоєння шкоди, оскільки шкода, що завдається іншому, є шкодою для всіх і для самого себе (ця ідея яскраво змальована у давньоассірійській легенді «Ассірійський цар Асархадон»). В ідеалі, толерантність захищає свободу кожного, забезпечуючи право діяти в межах не забороненого, водночас позначаючи межі, за якими починається свобода інших. В основі толерантного ставлення до дитини лежить визнання її суб'єктності, свободи вибору та права на реалізацію власних інтересів.

Література

Андрєєв М.В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 “теорія і методика професійної освіти” / М.В. Андрєєв. — Харків, 2009.— 23 с.

Бюзелева Г.В., Шелемова Г.М. Толерантность: взгляд, поиск, решение / Г.В.Бюзелева, Г.М.Шелемова. - М. : Вербум-М, 2003.- 260 с.

На пути к толерантному сознанию / Отв. ред. А.Г. Асмолов.- М.: Смысл, 2000. - 255 с.

Толерантность: теоретические подходы и методики обучения основам толерантного поведения: Сборник методических материалов / под ред. д. и. н. А.Б. Сулова, Д.П. Поносова / Пермь: Издатель И. Максарева, 2006. - 134с.

Conche M. La tolerance francaise et sa signification universelle // Document de travail pour le 19 Congres mondial de philosophic. (Moscou 22—28 aout. 1993. UNESCO division de la philosophic de l'etique Paris aout. - 1993. - P.77.

Додаткова інформація про автора:

Доцент Максимова Олена Олександрівна

Місце роботи: кафедра дошкільного виховання і педагогічних інновацій Житомирського державного університету ім. І.Я. Франка

Адреса місця роботи: Україна, м Житомир, вул. Велика Бердичівська

40

e-mail: helen.maks23@ukr.net

Information about the author

Olena Maksimova

PhD in Pedagogic sciences, Associate Professor

Associate Professor of the Department of Preschool Education and Pedagogical Innovations

Zhytomyr Ivan Franko State University

40, Velyka Berdychivska Str. ,Zhytomyr, Ukraine, 10008

E-mail: helen.maks23@ukr.net